

УДК 336.02

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-288-6-35

ТИТАРЧУК І. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Предметом дослідження є методологічні засади дослідження системи бюджетного фінансування в умовах економічної трансформації. Метою статті є формування методологічного інструментарію системи бюджетного фінансування, що включає принципи, форми, підходи до аналізу цього поняття. У статті використані методи: аналізу-синтезу, узагальнення – при опрацюванні літературних джерел з теми дослідження; абстракції, індукції, дедукції, сходження від абстрактного до конкретного – при розкритті методологічних засад системи бюджетного фінансування з погляду законів діалектики, застосування системного та функціонального підходів. У процесі дослідження визначено форми бюджетного фінансування та їх особливості, побудовано структурно-логічну схему методологічного забезпечення системи бюджетного фінансування. Розкривається методологічна сутність формування бюджетних видатків як основи системи бюджетного фінансування, яка полягає у застосуванні інструментарію до формування бюджетних видатків на принципах науковості, обґрунтованості, транспарентності, економічності, відслідковуваності. Визначено, що проблеми вагомо впливають та коригують стан бюджетної системи, тому при формуванні бюджетних видатків необхідно враховувати ці проблеми та реалізувати заходи по їх максимальному нівелюванню з подальшим коригуванням видатків. Взаємозв'язок філософських категорій сфер буття і сфери сутності бюджетних видатків в процесі формулювання теоретичних засад бюджетного фінансування чітко прослідковується. Проведене дослідження дозволило сформулювати нову методологічну традицію в сучасній фінансовій теорії, яка полягає у формуванні не тільки практичних, а й філософських підходів, відмові від пошуку єдиної концепції формування системи бюджетного фінансування та однозначно виписаних способів її побудови, використанні прогресивних методів економічних досліджень тощо.

Ключові слова: бюджет, бюджетні видатки, бюджетне фінансування, методологічне забезпечення, системний підхід, функціональний підхід.

TYTARCHUK I.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF THE BUDGET FINANCING SYSTEM

The subject of the study is the methodological principles of the study of the budget financing system in the conditions of economic transformation. The purpose of the article is to form a methodological toolkit of the budget financing system, which includes principles, forms, approaches to the analysis of this concept. The following methods are used in the article: analysis and synthesis, generalization – in the study of literature sources on the research topic; abstractions, inductions, deductions, ascent from the abstract to the concrete – in the disclosure of the methodological bases of budget financing systems taking into account the laws of dialectics, application of systemic and functional approaches. In the course of research the forms of budgetary financing and their features are defined, the structural-logical scheme of methodological maintenance of system of budgetary financing is constructed. The article reveals the methodological essence of the formation of budget expenditures as the basis of the budget financing system, which consists in applying tools to the formation of budget expenditures on the principles of scientificity, validity, transparency, economy, traceability. It is determined that the problems significantly affect and adjust the state of the budget system, so when forming budget expenditures it is necessary to take into account these problems and implement measures to maximize their leveling with further adjustment of expenditures. The relationship between the philosophical categories of the spheres of life and the sphere of budget expenditures in the process of formulating the theoretical foundations of budget financing is clearly traced. The study allowed to form a new methodological tradition in modern financial theory, which consists in the formation of not only practical but also philosophical approaches, abandonment of the search for a single concept of budget financing and unambiguous methods of its construction, the use of advanced methods of economic research etc.

Keywords: budget, budget expenses, budget expenditures, budget financing, methodological support, system approach, functional approach

Постановка проблеми. У вітчизняній фінансовій науці існує велика кількість досліджень та напрацьовань у сфері бюджетного фінансування та бюджетних видатків, втім більшість цих досліджень стосується реалізації функцій держави в частині видатків бюджету крізь призму кількісних характеристик та інструментів. На нашу думку, ці підходи є дещо спрощеними, і не дають змогу розкрити роль бюджетного фінансування в забезпеченні досягнення цілей та стимулювання розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія кожної науки, на думку українського економіста С. Степаненка, включає такі складові: загальнонаукові підходи, якими керується людство на певному етапі свого історичного розвитку і які відображаються в панівній науковій парадигмі; фундаментальні теоретичні положення цієї науки, що використовуються в процесі пізнання як опорні точки й сприймаються як аксіоми; основні напрями наукового аналізу, зокрема виокремлення наукового об'єкта та предмета; методи пізнання, що відповідають особливостям наукового об'єкта; критерії встановлення рівня науковості здобутих знань [13, с. 11]. У підручнику «Філософія» за загальною редакцією С.Щерби

методологія трактується як «система принципів і засобів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему» [17]. Схоже визначення методології міститься в Енциклопедії державного управління: «методологія – система способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності» [5, с. 344]. В.Золотогоров вважає, що методологія – це вчення про принципи, структуру, логічну організацію, форми та способи, методи й засоби науково-пізнавальної діяльності [6]. Доцільність поліпшення методологічного забезпечення бюджетних видатків обґрунтовує У. Ватаманюк-Зелінська, наголошуючи на необхідності стратегічного бюджетного планування, яке потребує удосконалення нормативно-правової та методологічної бази. Адже це стане передумовою для розрахунку обсягів бюджетних призначень на перспективу та забезпечить успішну реалізацію строкової бюджетної політики [2, с. 29].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір методологічного підходу істотно впливає на процес дослідження та його результативність. Методологія економічної науки охоплює сукупність методів наукового пізнання, що застосовуються для з'ясування сутнісних засад, способів та підходів до дослідження категоріального апарату. Вона передбачає теоретичне обґрунтування методів наукового пізнання, що зумовлено розвитком економіки. Філософська (фундаментальна) методологія є найвищим рівнем наукової методології, що окреслює стратегію пізнавального процесу. Філософська методологія розглядає економіку як єдність соціальних, духовних і природних чинників [14].

У будь-якій науці методологія відображає послідовність вирішення поставленого завдання, характеризує складові дослідження – постановку проблеми, об'єкт, завдання та методи дослідження, перевірку отриманих результатів тощо [6, с. 279–280]. На думку В.Арутюнова, В.Мишина та В.Свінціцького, методологія – це «вчення про методи, принципи, підходи до пізнання й перетворення світу, сукупність прийомів дослідження у будь-якій науці» [1]. Російська вчена Т.Ковальова під методологією розуміє «сукупність прийомів дослідження з метою перетворення та пізнання дійсності» [8, с. 52].

Узагальнюючи думку науковців у визначенні значення терміна «методологія», розуміємо під останньою систему принципів і способів організації процесу наукового пізнання, сукупність дослідницьких прийомів та методів, за допомогою яких здобуваються нові та упорядковуються раніше набуті знання [16, 15, 13, 7, 9, 12, 11].

Отже, у науковому доробку науковців обґрунтовано наповнення методологічного забезпечення. Водночас, зауважимо, що бюджетний процес в частині бюджетного фінансування потребує удосконалення у зв'язку із суттєвими трансформаціями у сучасній суспільній системі. При цьому важливо зазначити, що в основі нашого дослідження лежить діалектичний метод. До основних законів діалектики відносяться закон переходу кількісних змін у якісні; закон єдності і боротьби протилежностей та закон заперечення заперечень [14].

Кількісні зміни є зовнішньою ознакою бюджетного фінансування, що має певну величину. Зовнішнім виявом цієї величини є числове значення, що визначається відповідними одиницями виміру і зафіксоване у бюджетному запиті, бюджетній програмі та бюджеті. Кількісні характеристики бюджетного фінансування відображають можливості держави щодо використання фінансових ресурсів. Водночас якість є сутнісним виразом мети бюджетного фінансування, що виявляється через сукупність властивостей та ознак. Так, якість стосовно бюджетного фінансування відображає оптимальний обсяг витрат фінансових ресурсів, необхідний для задоволення суспільних потреб та результативного досягнення зафіксованої мети. Закон переходу від кількісних змін в якісні дає змогу проаналізувати кількісні зміни бюджетного фінансування та, відповідно, простежити процес їхнього переходу в якісні.

Закон єдності і боротьби протилежностей, відповідно до якого кожне явище характеризується внутрішніми суперечностями, що відображаються через сторони, сили, тенденції предметів реального світу, які водночас є взаємопов'язаними, взаємовиключними та взаємопроникними. Прикладом може слугувати суперечність між інтересами держави та приватного сектора економіки при здійсненні оподаткування. По-перше, держава і приватний сектор взаємопов'язані між собою; по-друге, вони взаємовиключають одне одного, а по-третє, вони є взаємопроникними.

Завдяки дії закону заперечення заперечень поєднуються попередні етапи розвитку, спостерігається спадкоємність, здійснюється поступовий висхідний рух по спіралі. Базуючись на вищепов'язаних законах діалектики, закон заперечення заперечень дає змогу конкретизувати розвиток, визначити його напрями й тенденції та свідомо впливати на нього [14].

Діалектичний метод є стратегічним орієнтиром застосування загальнонаукових і конкретно-наукових методів. Найбільш універсальним загальнонауковим методом є системний підхід, який базується на вивченні об'єкта як системи в контексті світоглядних уявлень про єдність, взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ реального світу [14].

На нашу думку, філософська категорія якості стосовно бюджетного фінансування відображає такий обсяг бюджетних видатків, який за наявного ВВП задовольнив би інтереси суспільства (держави, юридичних та фізичних осіб), а категорія кількості – обсяг фактичного бюджетного фінансування. Співвідношення між цими категоріями схематично зображено на рис. 1.

Рис. 1. Співвідношення між кількісними та якісними характеристиками бюджетного фінансування
Джерело: сформовано автором на основі [4]

Ми вважаємо, що взаємозв'язок між кількісною і якісною сторонами бюджетного фінансування полягає в тому, що вони, з одного боку, відмінні між собою, а з іншого – здатні переходити одна в одну. Якість є проявом бюджетних видатків саме такими, якими вони є безпосередньо і чим відрізняються від інших фондів грошових коштів суспільства. Кількісні характеристики бюджетного фінансування та відмінності його обсягів від величини інших грошових фондів відображають категорію кількості. Якість переходить у кількість тому, що межі, які виникли у бюджетному фінансуванні при завершенні цього процесу, є такими, що їх відокремлюють і поєднують.

По суті, якісна характеристика бюджету свідчить про теоретичну модель бюджету, а кількісна – про реальну. Реальна модель базована на теоретичній, переходячи з якості в кількість, а теоретична – на реальній, переходячи з кількості в якість. Єдність кількісної і якісної сторін бюджетного фінансування постає як міра. Тому зміст діалектичного закону переходу кількості у якість полягає в тому, що бюджетне фінансування містить відповідне співвідношення кількісних і якісних характеристик у межах певної міри (рис. 2).

Рис. 2. Взаємозв'язок філософських категорій при дослідженні теоретичних засад бюджетного фінансування
Джерело: сформовано автором на основі [4]

Аналогічний зв'язок між філософськими категоріями кількості та явища, адже перша категорія відображає наявний обсяг бюджетного фінансування, а явище – грошові потоки, пов'язані з джерелами його формування і напрямками використання коштів.

Необхідність застосування полярних (парних) філософських категорій пов'язана з тим, що сформулювати концепцію бюджетного фінансування не можна інакше, ніж за допомогою зіставлення окремих категорій із тими, що протилежні до них. Наприклад, якщо суспільству буде відомо все без винятку про бюджетні видатки, то нема потреби досліджувати їх сутність. Проте осмислення реальної інформації про бюджетне фінансування в суспільстві далеко неповне, недостатнє, тобто воно сприймається не як сутність, а як явище. Але явище вказує на сутність, а сутність припускає її явище. Це означає, що сутність бюджетного фінансування не відокремлена від явища, а постає її певною стороною і характеристикою. Сутність бюджетних видатків як основи бюджетного фінансування розкривається через бюджетні відносини як стійкий, повторюваний зв'язок між явищами або всередині явища між його окремими елементами.

Саме системний підхід має важливе значення у процесі нашого дослідження, оскільки: 1) він спрямований на вирішення конкретної проблеми з урахуванням її специфічних особливостей; 2) для вирішення проблеми дослідження необхідні знання з інших наукових сфер. Окрім цього, системний підхід відкриває можливості для використання спеціальних методів (емпіричних, інформаційних) у ході дослідження бюджетного фінансування. Зазначимо, що бюджетне фінансування базується на таких ознаках системності як: структурованість; взаємозв'язок між складовими елементами (програмами та виконавцями); цільовий характер функціонування; комплексність (міцність взаємозв'язків між складовими елементами); трансформація (адекватна реакція на вплив зовнішніх чинників).

Важливими компонентами системного підходу є структурний та функціональний аналіз. Структурний аналіз характеризує структуру системи на основі її функціональних ознак. При цьому увага зосереджується на аналізі структурних елементів та впливу взаємозв'язків між ними на функціонування системи в цілому [4]. В основі функціонального аналізу (визначення функцій системи за її відповідної структури) лежить розгляд системи як єдиного елемента, при цьому не беруться до уваги її внутрішня будова та міжелементні зв'язки. Функції системи у такому випадку визначаються на основі її взаємозв'язків з іншими (зовнішніми) системами [3, с. 78].

Система бюджетного фінансування об'єднує відповідні елементи, які наділені інтегральними властивостями; характеризується різноманітними внутрішніми зв'язками з іншими системами у процесі яких використовуються відповідні грошові фонди (рис. 3). До таких елементів відносимо бюджетні програми, бюджетні запити, кошториси розпорядників бюджетних коштів.

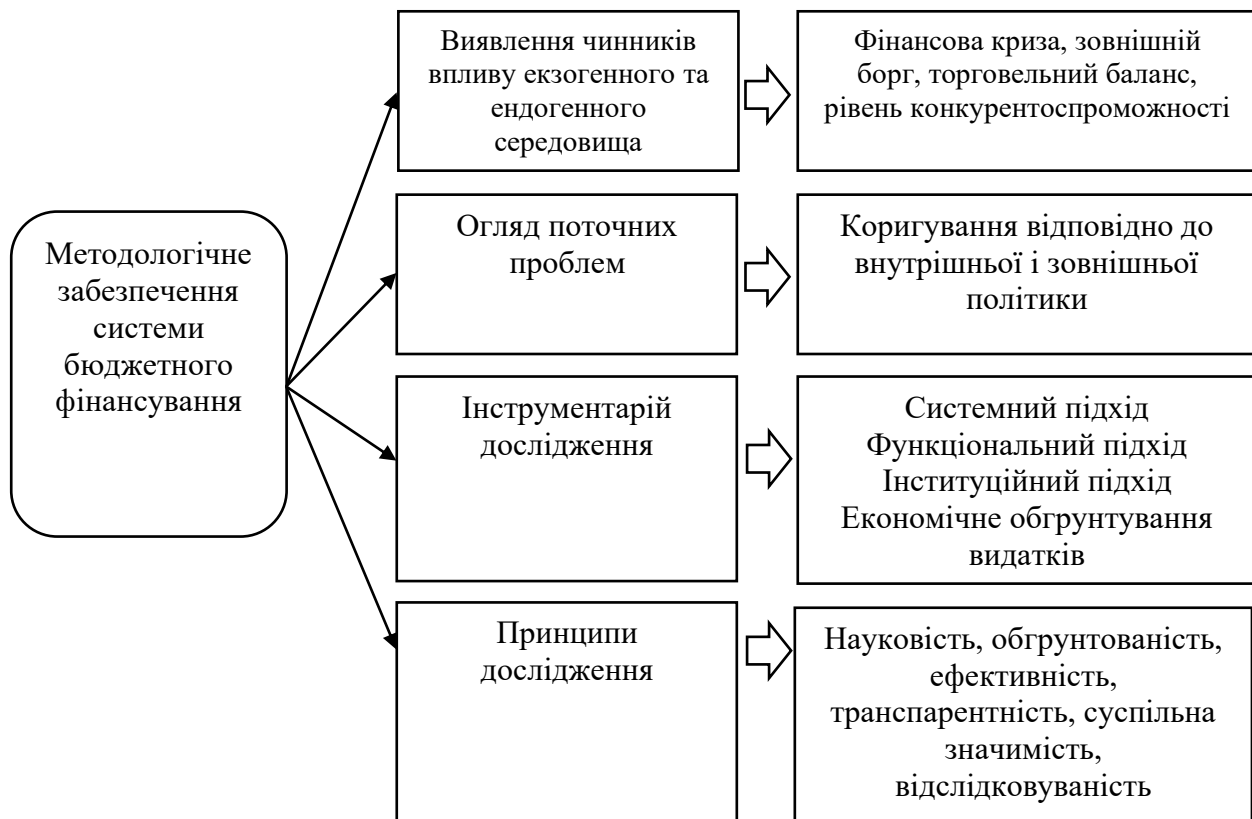

Рис. 3. Складові методологічного забезпечення системи бюджетного фінансування

Джерело: сформовано автором

До внутрішніх (ендогенних) чинників відносимо: рівень економічного зростання; рівень доходів населення; рівень тінізації економіки, рівень її конкурентоспроможності; інституційні фактори. До зовнішніх (екзогенних) чинників відносимо: обсяг зовнішніх інвестицій; фінансову кризу; структуру торговельного балансу країни; зовнішній борг держави; стан навколишнього природного середовища.

Найважливішим елементом забезпечення дієвості використання бюджетних коштів на стадії планування є можливість безпосереднього взаємоузгодження відповідних бюджетних видатків з конкретними вимірними результатами, які планується досягти. В цілому система оцінки досягнутих результатів використання бюджетних асигнувань повинна полягати в зіставленні сукупності цільових індикаторів бюджетного фінансування, що формуються на стадії планування бюджетних асигнувань, і фактично досягнутих результатів, включаючи оцінку впливу зовнішніх факторів, що сприятиме вдосконаленню системи оцінки ризиків реалізації бюджетних програм.

Проблеми вагомо впливають та коригують стан бюджетної системи, тому при формуванні видатків необхідно враховувати ці проблеми та реалізувати заходи по їх максимальному нівелюванню з подальшим коригуванням видатків.

В методології важливе значення має застосовуваний інструментарій. На нашу думку він повинен враховувати характеристики та ознаки бюджетної системи та використовувати системний, функціональний та інституційний підходи та економічно обґрунтоване формування видатків. Порівнянність відповідних ресурсів, що спрямовуються на досягнення визначених цілей в різних економічних сферах є базовою умовою для отримання достовірної інформації щодо ефективності використання бюджетних коштів [10].

Серед принципів найбільш ефективними будуть: науковість, обґрунтованість, ефективність, гласність, транспарентність та суспільна значимість.

Визначені принципи «бюджетного фінансування», на нашу думку, є основними. Їх дотримання в сучасних умовах є складним завданням, але це сприяє зміцненню бюджетної дисципліни та підвищенню ефективності використання бюджетних коштів. На сьогодні в Україні принципи бюджетного фінансування не відображені в українському законодавстві, тому їх нормативне закріплення є доцільним, що дасть концептуальну основу для вдосконалення правового регулювання правовідносин у бюджеті.

Висновки із проведеного дослідження. Узагальнюючи методологічні засади системи бюджетного фінансування, слід зазначити найважливіший результат — формування нової методологічної традиції в сучасній фінансовій теорії, що проявляється в: ширшому тлумаченні поняття «методологія» та суттєвому розширенні її предметного поля, до якого увійшли не лише економічна методологія, але й філософські проблеми системи бюджетного фінансування; трансформуванні методології з переважно нормативної та декларативної у позитивну, що відображає структуру знання про бюджетні видатки та тенденції його розвитку; відмові від пошуку єдиної правильної концепції формування системи бюджетного фінансування та однозначно виписаних способів її побудови; використанні прогресивних методів економічних досліджень (структурно-функціонального, моделювання тощо). Комплексний підхід до застосування методології системи бюджетного фінансування повинен спрямовуватись на облік не тільки термінів, а й на підходи, інструменти та знання, які безпосередньо враховуватимуться при плануванні бюджетних видатків на реалізацію конкретних заходів.

Література

1. Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінцицький В. М. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 353 с.
2. Ватаманюк-Зелінська У.З., Назар Н.В., Кравцова О.В. Роль стратегічного планування видатків державного бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку України. Інноваційна економіка. 2019. №3-4. С. 24-30
3. Водоласька О. А. Дослідження страхової компанії як елемента страхової системи на основі системного підходу. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2013. № 2. С. 77–80.
4. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2008. 496 с.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.- ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. 692 с.
6. Золотогоров В. Г. Экономика : энциклопедический словарь. Мн. : Книжный Дом, 2004. 720 с.
7. История экономических учений / под. ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой: Учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2001.
8. Ковалева Т. М. Бюджет и бюджетная политика в РФ. Москва : Кнорус, 2005. 208 с.
9. Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX—XX ст.). Монографія. К.: ІАЕ УААН, 2004. 434 с.
10. Макогон В. Д. Стратегічні пріоритети бюджетної політики в умовах інституційних перетворень. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С.38-45

11. Мельник Л. Г. Методология развития : Монография. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 602 с.
12. Мочерний С. В. Методология економічного дослідження. Львів: Світ, 2001.
13. Степаненко С. В., Антонюк С. Н., Фещенко В. М., Тимочко Н. О. Історія економіки та економічної думки: Навч. посібник / за ред. проф. С. В. Степаненка. К.: КНЕУ, 2010. 743 с.
14. Тулай О.І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. Економічний форум. 2019. №1. С.158-166
15. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Інституціонально-інформаційна економіка: Підручник / за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. К.: Знання, 2010.
16. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії: Підручник / за ред. А. А. Чухна. К.: Знання, 2007.
17. Щерба С. Філософія : підручник / С. Щерба. Київ : Кондор, 2007. 452 с.

References

1. Arutiunov V. Kh., Mishyn V. M., Svintsitskiy V. M. Metodolohiia sotsialno-ekonomichnoho piznannia : navch. posib. Kyiv : KNEU, 2005. 353 s.
2. Vatamaniuk-Zelinska U.Z., Nazar N.V., Kravtsova O.V. Rol stratehichnoho planuvannia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu u zabezpechenni sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. Innovatsiina ekonomika. 2019. №3-4. S. 24-30
3. Vodolazska O. A. Doslidzhennia strakhovoi kompanii yak elementa strakhovoi systemy na osnovi systemnoho pidkholodu. Naukovyi visnyk: Finansy, banky, investytsii. 2013. № 2. S. 77–80.
4. Demianyshyn V. H. Teoretychna kontseptualizatsiia i praktychna realizatsiia biudzhethoi doktryny Ukrainy: Monohrafiia. Ternopil: TNEU. 2008. 496 s.
5. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; nauk.- red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) ta in. Kyiv : NADU, 2011. T. 2 : Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia / nauk.-red. kolehiia : Yu. P. Surmin (spivholova), P. I. Nadolishnii (spivholova) ta in. 2011. 692 s.
6. Zolotohorov V. H. Ekonomyka : entsyklopedycheskyi slovar. Mn. : Knyzhnii Dom, 2004. 720 s.
7. Ystoriia ekonomycheskykh uchenyi / pod. red. V. Avtonomova, O. Ananyina, N. Makashevoi: Ucheb. posobyе. M.: YNFRA-M, 2001.
8. Kovaleva T. M. Biudzhety i biudzhethnaia polityka v RF. Moskva : Knorus, 2005. 208 s.
9. Leonenko P. M. Metodolohichni aspekty istorii ukrainskoi ekonomichnoi dumky (KhIKh—KhKh st.). Monohrafiia. K.: IAE UAAN, 2004. 434 s.
10. Makohon V. D. Stratehichni priorityty biudzhethoi polityky v umovakh instytutsiinykh peretvoren. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 7. S.38-45
11. Melnyk L. H. Metodolohiia rozvytyia : Monohrafiia. Sумы: YTD «Unyversytetskaia knyha», 2005. 602 s.
12. Mochernyi S. V. Metodolohiia ekonomichnoho doslidzhennia. Lviv: Svit, 2001.
13. Stepanenko S. V., Antonjuk S. N., Feshchenko V. M., Tymochko N. O. Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky: Navch. posibnyk / za red. prof. S. V. Stepanenka. K.: KNEU, 2010. 743 s.
14. Tulai O.I. Metodolohichni aspekty doslidzhennia derzhavnykh finansiv. Ekonomichnyi forum. 2019. №1. S.158-166
15. Chukhno A. A., Yukhymenko P. I., Leonenko P. M. Instytutsionalno-informatsiina ekonomika: Pidruchnyk / za red. akad. NAN Ukrainy A. A. Chukhna. K.: Znannia, 2010.
16. Chukhno A. A., Yukhymenko P. I., Leonenko P. M. Suchasni ekonomichni teorii: Pidruchnyk / za red. A. A. Chukhna. K.: Znannia, 2007.
17. Shcherba S. Filosofiia : pidruchnyk / S. Shcherba. Kyiv : Kondor, 2007. 452 s.

Надійшла / Paper received: 02.11.2020

Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021